

ETIKA I PODUZETNIČKO GOSPODARSTVO

Dr. Stjepan BALOBAN

0. UVOD

Tema *Etika i poduzetničko gospodarstvo*¹ pokreće već na samom početku izlaganja neka veoma važna pitanja: od onih o čemu je zapravo riječ preko pitanja koliko je ta tematika stvarno prisutna u enciklici »Centesimus annus«, koju obrađujemo, do nezaobilaznog pitanja je li ta tema toliko važna da se o njoj govori na Teološko-pastoralnom tjednu za svećenike.

Susrećemo se s novijom tematikom o kojoj se više razmišlja i piše najprije u SAD-u počevši od 70-ih godina naovamo, a u Europi ova tematika postaje više prisutna 80-ih godina našega stoljeća.

U hrvatskoj je literaturi tema etika i poduzetničko gospodarstvo još uvijek malo poznata.

Zanimljivo je napomenuti da se o etici i gospodarstvu, a onda i o etici i poduzetništvu, piše uglavnom u tzv. »svjetovnoj literaturi«. Ta je tematika malo prisutna u teološkoj literaturi, a u novijoj je sve prisutnija, iako ne dovoljno.²

Bernard Häring, koji uočava važnost ove tematike, kaže kako je jedna od hitnih »i ni u kojem slučaju lakih zadataka uređenje gospodarstva u svekolikom značenju i dinamici općega i društvenoga života i u cjelokupnoj moralnosti shvaćenoj na kršćanski način. Nepotpuna rješenja i prilično raširene ideologije, koje su rastavljale gospodarsko područje od čudorenih zahtjeva, jako su posljednjih stoljeća ugrozile mir i blagostanje svijeta, a i nadalje su izvor velikih zala. To je i kršćanstvo znatno zatajilo.«³

---

1 U međuvremenu je ovo predavanje, prerađeno i znatno skraćeno, objavljeno u: *Glas Koncila* 31 (1992), br. 9–13, str. 5.

2 U svezi s tim važno je naglasiti kako Bernhard Häring u svojem udžbeniku moralne teologije: *Free and Faithful in Christ – Slobodni i vjerni u Kristu*, publiciranom na engleskom izvorniku od 1978. do 1981, jedno poglavlje posvećuje ovoj problematici i to pod naslovom: *Etika društveno-gospodarskog života*. Usp. hrvatski prijevod: B. HÄRING, *Kristov zakon. Slobodni u Kristu*, III, Zagreb, 1986, str. 365–457. Obrazlažući svoj stav Häring se kao aktivni sudionik Drugoga vatikanskoga sabora velikim dijelom nadahnjuje na *Pastoralnoj konstituciji o Crkvi u suvremenom svijetu* »*Gaudium et spes*«.

3 *Isto*, str. 365.

Zahvaljujući svojoj velikoj intuiciji Häring je naslutio već potkraj 70-ih godina našega stoljeća *aktualnost* etičkog elementa za gospodarski život u suvremenim gospodarskim tokovima.

Deset godina kasnije ova problematika sve se više pojavljuje i u teološkoj literaturi, a postaje tako važna i u jednom dokumentu crkvenog učiteljstva, u socijalnoj enciklici »Centesimus annus« (1991) pape Ivana Pavla II. Spomenuta enciklika izazvala je neuobičajeno veliko zanimanje u svijetu, i to ne samo među novinarima nego također među političarima, menedžerima i gospodarskim djelatnicima. Jedan institut u Washingtonu prognozirao je da će »Centesimus annus« biti najviše diskutirana enciklika našega stoljeća. Od 14. do 17. siječnja 1992. održan je u Vatikanu susret pod nazivom »Kapitalizam i etika« na kojem su, uz ostale, bili prisutni i zastupnici Akademije znanosti iz Moskve, važni javni djelatnici iz SAD-a, drugi filozofi, političari i veoma cijenjeni stručnjaci na području gospodarstva.⁴

Hrvatski je narod ostvario svoj višestoljetni san: Hrvatska je postala slobodna i suverena država. Nakon tegoba koje nam je donio ovaj nametnuti rat, nalazimo se na početku toliko željene obnove koja bi, prema uvjerenju i željama mnogih, trebala prije svega biti moralna obnova. Na čvrstim temeljima takve obnove treba izabrati ispravan put u gospodarskoj obnovi. Postoji li nakon pada marksističkog kolektivismu realna opasnost od liberalističkog kapitalizma? Je li taj negativni vid kapitalizma put koji nužno moramo proći u budućnosti? Jasno je da će o izboru tog puta glavnu riječ voditi poznavatelji gospodarskih tokova i političari. No smiju li ostali društveni čimbenici ostati po strani? Smije li Crkva unutar svojih kompetencija, a svjesna svoje povijesne uloge na putu prema demokraciji i slobodi, ostati po strani?

Trenutno su sve oči u Hrvatskoj usmjerene prema Zapadu i gospodarstvima razvijenih zapadnoeuropskih zemalja.

Za pravilno usmjerenje hrvatskih gospodarskih tokova veoma je važno već sada na samom početku *ozbiljno uzeti u obzir etičke rasprave* s obzirom na gospodarstvo koje se vode u Zapadnoj Europi, pa i one u Sjedinjenim Američkim Državama. Obilna literatura o tome pokazuje kako se u diskusiju o etičkim elementima u gospodarstvu, osobito u poduzetništvu, sve više uključuju i teolozi. Na osobito zanimanje nailaze kompetentna mišljenja koja dolaze od predstavnika Crkve, i protestantskih i katoličkih.

S obzirom na trenutnu situaciju u Hrvatskoj i na pozitivnu ulogu koju je Katolička Crkva odigrala na putu do suverenosti i slobode, za očekivati je aktivan doprinos Katoličke Crkve etičkoj usmjerenosti u razvoju hrvatskoga gospodarstva. Ovdje nije riječ samo o stručnim raspravama, premda i o njima, nego i o tome koliko će etički element biti prisutan u konkretnom životu pojedinaca, obitelji, radnih zajednica, poduzeća. Nezaobilaznu ulogu u ostvarenju etičkog elementa u gospodarstvu i inače u društvu imat će svećenici na župama koji su od predstavnika službene Crkve najviše u kontaktu s ljudima. To je i razlog zbog čega o ovoj temi treba progovoriti i na ovom Teološko-pastoralnom tjednu za svećenike.

---

4 Usp. J. SCHASCHING, *Bilanz eines Gedenkjahres. Ein Jahrhundert Soziallehre der katholischen Kirche*, u: *Die Furche*, br. 7, 13. 02. 1992, str. 7.

1. PORAST ZANIMANJA ZA ETIČKO U GOSPODARSTVU

Živimo u vremenu u kojem se sve više govori o etici, o moralu. O etici govore ljudi različitih uvjerenja i traže vjerodostojne odgovore na svoja osobna pitanja i probleme, ali i odgovore za socijalno-političku praksu. Djeluje gotovo iznenađujuće da nakon 60-ih i 70-ih godina našega stoljeća, koje će ostati zabilježene u povijesti po pobunama protiv određenih etičkih okvira, iznova prisustvujemo velikom zanimanju za moralne prosudbe na gotovo svim područjima života. Ova pojava vrijedi i za naše hrvatsko područje. Odmah nakon prvih slobodnih i demokratskih izbora u Republici Hrvatskoj (travanj/svibanj 1990) bilo je uočljivo kako se u sredstvima društvenog priopćavanja jako naglašavala moralna preobrazba društva. A na znanstvenim skupovima i na mnogobrojnim tribinama gotovo nezaobilazna tema bila je moralna preobrazba kao uvjet demokratskog razvoja našega naroda. Osobito se raspravljalo o tome kako to učiniti u školstvu, a bilo je u diskusijama i konkretnih prijedloga da se na fakultete uvede etika kao poseban predmet.⁵

Na Zapadu govor o etici dolazi do izražaja osobito u gospodarstvu, pa se tako pojavljuje sve veći broj članaka i knjiga koje raspravljaju o gospodarskoj etici.⁶ Ovo ponaosob vrijedi nakon rata u Perzijskom zaljevu, kad se sve više razvija diskusija o odnosu između morala i gospodarstva.⁷ Govor o gospodarskoj etici postaje velikom modom. To osobito vrijedi za etiku poduzetništva.

Čini se da na njemačkome govornom području još nije do kraja izdiferencirana razlika između dvaju pojmova koji se veoma često upotrebljavaju, tj. između »Wirtschaftsethik« (etika gospodarstva) i »Unternehmensethik« (etika poduzetništva). Prema H. Steinmann / A. Loehr, treba praviti sistematsku razliku između »općeg gospodarstva« i »poduzetništva« i tek u tom slučaju može se govoriti o »etiци poduzetništva«. Prema spomenutim autorima etika poduzetništva ne obuhvaća samo odnos jednog poduzeća prema vani, tj. ne odnosi se samo na planiranje proizvodnje i poduzetničke strategije, već je riječ i o etici unutar radnog pogona, o odnosima među zaposlenima, što se sigurno odražava na uspjeh poduzeća kao takvog.⁸ I u jednom i u drugom slučaju riječ je o etici

5 Kao ilustraciju navodim 4. okrugli stol – *Univerzitet i znanost o čovjekovu okolišu*, održan u auli Sveučilišta u Zagrebu 15. studenoga 1990. s temom: Zaštita i unapređenje okoliša u nastavnim planovima i programima: odgovori na suvremene izazove u ekologiji! Na ovom skupu ozbiljno se raspravljalo o ulozi i o uvođenju etike u sveučilišni obrazovni sustav.

6 Iz veoma opširne literature navodim samo neke naslove koji osvjetljavaju navedenu problematiku: F. HENGSBACH: *Wirtschaftsethik – Aufbruch /Konflikte/ Perspektiven*, Herder/Spektrum, Freiburg-Basel-Wien, 1991; H. KÜNG, *Projekt Weltehos*, Piper, München-Zürich, ²1990; W. MARHOLD – M. SCHIBILSKY, (Hg.), *Ethik. Wirtschaft. Kirche. – Verantwortung in der Industriegesellschaft*, Patmos, Düsseldorf, 1991; H. STEINMANN / A. LÖHR (Hg.), *Unternehmensethik*, C. E. Pöschel Verlag, Stuttgart, ²1991; T. STROHM (Hg.), *Christliche Wirtschaftsethik vor neuen Aufgaben. Festgabe für Arthur Rich*, Theologischer Verlag, Zürich, 1980; C. WITTENZELLNER, *Unternehmenserfolg ohne Ethik ist »out«*. *Ethische Überlegungen tangieren sämtliche Unternehmensbereiche*, 4: Handels Zeitung, br. 27, 4. srpanj 1991, str. 10. Zanimljivo je napomenuti da se velik broj protestantskih autora bavi ovom problematikom.

7 Usp. F. HENGSBACH, *nav. dj.*, 9.

8 Usp. H. STEINMANN / A. LÖHR, *Einleitung: Grundfragen und Problembestände einer Unternehmensethik*, u: H. STEINMANN / A. LÖHR (Hg.), *nav. dj.*, 5–10.

i odgovornosti u gospodarstvu kao u novije vrijeme veoma rado obrađivanoj temi u poduzećima, na ekonomskim, filozofskim i teološkim fakultetima.⁹

Kao ključni pojam u gospodarsko-etičkoj diskusiji pojavljuje se riječ »odgovornost« u svojem širokom značenju. Riječ »odgovornost« ovdje se odnosi ne samo na osobno djelovanje pojedinca i posljedice toga djelovanja: poduzetnik, radnik, vozač autobusa, već jednako ili još više na zajedničku odgovornost. Ljudi u poduzeću odgovorni su kao grupa i organizacija za cjelokupno poslovanje svoga poduzeća ali i za uspješnost cjelokupnoga gospodarskog razvoja.¹⁰

1.1. Etika u poduzetničkom gospodarstvu: stvarnost ili moda?

U Sjedinjenim Američkim Državama i u nekim zemljama Zapadne Europe pokazuju se konkretni rezultati diskusije o etičkom čimbeniku u poslovanju: pokreću se časopisi, objavljuju se udžbenici, održavaju se kongresi, pojedinačni seminari i jednodnevna savjetovanja, nude se tečajevi o etici poslovanja, izdaju se milijuni dolara za izradu konceptata školovanja »etike poslovanja«, otvaraju se katedre na fakultetima... Zanimljivo je naglasiti da problematika ne ostaje samo u teoriji, nego je više prisutna u praksi preko raznih seminara i tečajeva.

Nakon što u SAD-u u prvoj polovici 80-ih godina našega stoljeća »Business Ethics« (etika poslovanja) prelazi na akademsko područje i tako biva na određen način institucionalizirana, publiciraju se o ovoj tematici prve opsežne knjige i puno manjih članaka; osnivaju se tri udruženja s više stotina članova; pojavljuju se pojedinačni časopisi.¹¹ Možda je za razvoj »etike poslovanja« u SAD-u najznačajnije to što je održano više do 500 tečajeva o »etici poslovanja« na raznim koledžima, sveučilištima i poslovnim školama s više od 40.000 studenata koji su dobili neki školski dokument (svjedodžbu) da su studirali na ovom području. To je pokrenulo tržište na kojem već sada ima najmanje 20 udžbenika o »Business Ethics« i najmanje 10 knjiga (»casebooks«) koje obrađuju različite slučajeve s područja »etike poslovanja«. Treba spomenuti i mnogobrojne centre koji omogućuju publikacije, tečajeve, konferencije i seminare o »Business Ethics«.¹²

Za ilustraciju navodimo tri karakteristična primjera koja govore o razvoju »Business Ethics« u SAD-u:

a) renomirana Academy of Management ponudila je na prihvaćanje svojim članovima »Code of Ethical Conduct« (kodeks etičkog ponašanja), koji koristi i profesorima i onima koji pohađaju školovanje o »poslovnoj etici«.

9 O aktualnosti teme govori i činjenica da je knjiga: H. STEINMANN / A. LÖHR (Hg.), *Unternehmensethik*, Stuttgart, 1991, str. 538, rasprodana za 18 mjeseci i doživjela već drugo dopunjeno izdanje.

10 Usp. F. HENGSBACH, *nav. dj.*, str. 17–19.

11 Usp. prikaz R. T. DE GEORGE, *The Status of Business Ethics: Past and Future*, u: H. STEINMANN / A. LÖHR (Hg.), *nav. dj.*, str. 491–508. Richard T. De George profesor je etike poduzetništva, držao je više predavanja i član je više redakcija novina o »Business Ethics«. Imena gore spomenutih udruženja: The Society for Business Ethics; The Society for Professional Ethics; i The Social Issues in Management Section of the Academy of Management, *usp. isto*, bilj. 12, str. 506.

12 Usp. *isto*, str. 495.

b) Većina Business School u SAD-u nudi opširne tečajeve o »etici poslovanja«. Tako Wharton School, jedna od najpoznatijih poslovnih škola u SAD-u, ima iskustva s tečajevima o »Business Ethics« još od 1976, a izradila je za cijeli tijek školske izobrazbe koncept o »etici poslovanja«.

c) Poznata »Havard Business School« Johna Shada odvojila je 23 milijuna dolara da se izradi koncept načina izobrazbe o »Business Ethics«. ¹³

U Europi se pojavljuje povećano zanimanje na institucionalnoj razini za etiku u gospodarstvu i poduzetništvu u drugoj polovici 80-ih godina. Tako je na četiri nizozemska sveučilišta osnovana katedra za »Business Ethics«. ¹⁴

Katedre o »etici poduzetništva« otvaraju se u Sankt Gallenu (Švicarska) i u Eichstaett-u (Njemačka). Centri za znanstvena istraživanja ove problematike otvaraju se na King's College u Londonu (1987) i na Sveučilištu u Louvain-u (Belgija) i u Parizu (Francuska). Održavaju se trajni seminari na različitim mjestima (npr. u Navarri – Španjolska).

U Italiji je prava diskusija o etici poduzetništva pokrenuta tek 1989. godine. Pokrenut je časopis »Etica degli Affari«. Na privatnom sveučilištu u Milanu (Kat. Sveučilište – Bocconi) i na Sveučilištu u Torinu održavaju se savjetovanja o etici poduzetništva. 1988. godine osnovana je AIEDA (Associazione Italiana di Etica degli Affari) – Talijansko udruženje za poslovnu etiku.

1988. godine na Prvoj europskoj konferenciji o Business Ethics počinje radom European Business Ethics Network (EBEN). ¹⁵ EBEN je međunarodna inicijativa koja razmjenjuje iskustva znanstvenika i praktičara o »etici poslovanja«. EBEN ima godišnje susrete a izlaze redovito i obavijesti (Newsletter) od EBEN-a. ¹⁶

Nakon kratkog prikaza o tome što se čini na području tematike »etika i gospodarstvo« odnosno »etika i poduzetništvo« postavlja se pitanje nije li ovdje riječ o prolaznom modnom kriku, o samo teoretskom razmišljanju ili se ipak radi o nečem puno dubljem, o stvarnom etičkom zaokretu čovjeka prema svemu onome što ga okružuje?

Nije lak odgovor na ovo pitanje i budućnost će pokazati koliko je trenutna diskusija bila vrijedna i korisna za čovječanstvo. Autori navode više razloga koji su doveli do tako velikog zanimanja za etička načela na području znanosti i osobito na području gospodarstva. Pojave kao što su: glad u svijetu, problem propadanja šuma, ozonske rupe, kao i sve problematičnija istraživanja na području genetike sigurno su pridonijele zanimanju za ulogu etike općenito u znanosti i osobito u gospodarstvu. Danas se o etici sve više raspravlja u poduzećima, među menadžerima, a svoje mjesto zakoni etike traže i na području reklama. Ima sve više ljudi koji ne žele raditi u poduzećima koja proizvode oružje ili svojim načinom proizvodnje uništavaju ljudski okoliš. Suvremeni potrošač u Sjedinjenim Američkim Državama i sve više u Zapadnoj Europi prije nego što

13 Usp. H. STEINMANN / A. LÖHR, *nav. dj.*, str. 25.

14 Katedra za »Business Ethics« zasnovana je u: Nijenrode, The Netherlands Schools of Business (1984); na: The Business Administration Faculty of the University of Twente (1986); na: University of Limberg, Maastricht; na: Faculty of Economics of the Free (Protestant) University of Amsterdam, usp. H. VAN LUIJK, *Business Ethics in The Netherlands and in Western Europe*, u: H. STEINMANN / A. LÖHR, *nav. dj.*, str. 461.

15 Usp. *isto*, str. 465–466.

16 Usp. H. STEINMANN / A. LÖHR, *nav. dj.*, str. 20–21.

nešto kupi ozbiljno se raspituje o podrijetlu i načinu proizvodnje dotičnog predmeta. Nije više na prvome mjestu povoljna cijena proizvoda, već njegova kvaliteta i način na koji je proizveden. Takav mentalitet koji se pomalo rada tjera proizvođače na ozbiljno razmišljanje o etičkom elementu u načinu proizvodnje, a što dosad jedva da je bio slučaj.

U gospodarstvu, politici i društvu govori se o »potrebi za etikom« (Ethik-Bedarf). Sama je etika, štoviše, postala tema gospodarstva. Ekonomski su došli na loš glas »ne po svojim neuspjesima, nego upravo zbog svojih prividno neograničenih uspjeha«.¹⁷

Ne, dakle, neuspjeh tehnike i znanstvenog djelovanja, nego upravo njihov vanjski uspjeh tjera suvremenog čovjeka da ozbiljno razmisli o granicama svoje moći i svoga bivanja i opstanka. Postoje predviđanja kako će se moralni zakoni u budućnosti još više tražiti na području gospodarstva, i to iz nekoliko razloga: brza i sveobuhvatna promjena vrednota; gospodarstvo određuje sve više područja društvenog života; pitanja zaštite čovjekova okoliša imaju veliko značenje za gospodarstvo. Ima međutim i ljudi u gospodarstvu koji etiku na tom području drže kao prolaznu pojavu i stvar luksuza.

Poslovni ljudi, koji temeljitije razmišljaju, znaju kako se veoma teško u gospodarstvu podvrgnuti etičkim izazovima. Tomu treba nadodati pojavu prema kojoj danas postoji određeni etički analfabetizam kod ne malog broja ljudi. To je pojava za koju je karakteristično da ljudi govore o etici a da uopće nisu naučili osnovni etički vokabular niti ovladali temeljnim metodološkim postavkama. S druge pak strane postoje etičari, odnosno moralisti, koji ne poznaju dovoljno zakone koji vladaju u gospodarstvu. Sve to otežava diskusiju o ulozi etike u gospodarstvu.

Da bi se moglo uspješno ući u diskusiju o etici u gospodarstvu, potrebno je poznavati i etičke zakone i zakone koji vladaju u gospodarstvu. Za budućnost odnosa gospodarstvo-etika bitno je važno da se ne ostane na teoretsko-apstraktnoj osnovi, već da se pokuša ući u konkretnu realizaciju etičkih zakona u gospodarstvu.

2. MODERNO PODUZETNIČKO GOSPODARSTVO KAO »ZNAK VREMENA«

Već u prvom susretu s enciklikom pape Ivana Pavla II. »Centesimus annus«¹⁸ uočavamo kao karakterističnu misao o *modernome poduzetničkom gospodarstvu*, koja u br. 32 glasi: »Moderna *poduzetnička ekonomija* sadrži pozitivne vidove, korijen kojih jest sloboda osobe, koja se izražava na ekonomskom polju kao i na toliko drugih područja. Ekonomija je, naime, sektor mnogostruke ljudske djelatnosti te u njoj, kao i na svakom drugom polju, vrijedi pravo na slobodu kao i dužnost da se njome odgovorno služimo« (CA 32). Može li se reći da najnovija socijalna enciklika pod »modernim poduzetničkim gospodarstvom« podrazumijeva željeni gospodarski sustav?

17 W. MARHOLD – M. SCHIBILSKY, *Vorwort*, u: W. MARHOLD – M. SCHIBILSKY (Hg.), *nav. dj.*, str. 1.

18 Usp. IVAN PAVAO II. *Stota godina. Centesimus annus. Enciklika*, (Koncil 5), Zagreb, KS, 1991. U nastavku upotrebljava se za »Centesimus annus« skraćeni CA.

Pošto je Ivan Pavao II. u prethodnoj socijalnoj enciklici »Sollicitudo rei socialis«¹⁹ kritizirao oba tada egzistirajuća gospodarska sustava: liberalistički kapitalizam i marksistički kolektivizam i pošto se u međuvremenu raspao jedan od njih, tj. marksistički kolektivizam, bilo je na Zapadu autora koji su očekivali da će sad konačno pobijediti kapitalizam, tj. da će se Papa korigirati u odnosu na prethodnu kritiku s obzirom na kapitalizam. Obazirući se na tu novu situaciju, Papa se u svojoj novoj enciklici pita: Smije li se reći »da je nakon pada komunizma kapitalizam društveni sustav koji je pobijedio, i da se prema njemu moraju usmjeriti napori zemalja koje nastoje rekonstruirati svoju ekonomiju i svoje društvo? Je li to model što ga treba preporučiti zemljama trećeg svijeta koje traže put istinskog ekonomskog i građanskog napretka?« (CA 42).

Ivan Pavao II. konstatira: »Odgovor je očito zamršen. Ako se pod 'kapitalizmom' misli ekonomski sustav koji priznaje temeljnu i pozitivnu ulogu poduzetništva, tržišta, privatnog vlasništva i, dosljedno, odgovornosti za sredstva proizvodnje, slobodnog ljudskog stvaralaštva na sektoru ekonomije, odgovor je dakako pozitivan, premda bi se možda zgodnije moglo govoriti o 'ekonomiji poduzetništva' ili o 'ekonomiji tržišta' ili jednostavno o 'slobodnoj ekonomiji'. No ako se pod 'kapitalizmom' misli sustav u kojem sloboda na ekonomskom sektoru nije stavljena u čvrst juridički kontekst koji će je staviti u službu integralne ljudske slobode, te je smatrati posebnom dimenzijom te slobode, središte koje jest etičko i religiozno, tada je odgovor odlučno negativan« (CA 42).

Godine 1987. u »Sollicitudo rei socialis« Ivan Pavao II. ukazuje na pravo na poduzetnost u gospodarstvu i na duh poduzetništva koji proizlazi iz stvaralačkog duha građanina (usp. SRS 15). U istom dokumentu Papa upozorava na etičku dimenziju riječima: »Vrlo brzo možemo uočiti da su problemi s kojima smo suočeni prvenstveno moralne prirode pa stoga ni analiza problema razvoja kao takvog ni sredstva kojima bi se prevladale sadašnje poteškoće ne smiju zaobići tu bitnu dimenziju« (SRS 41). Imajući pred očima ove izričaje Ivana Pavla II. i na Zapadu sve više prisutnu diskusiju o etičkom elementu u poduzetništvu i općenito u gospodarstvu, može se naslutiti kako Papa u najnovijoj socijalnoj enciklici uočava i pokušava odgovoriti na »znakove vremena«. I sam aktivan sudionik Drugoga vatikanskog sabora Ivan Pavao II. biva vjeran poticajima Sabora, koji je, govoreći o zadaći Crkve u suvremenom svijetu ustvrdio kako joj je dužnost »da u svako vrijeme ispituje znakove vremena i tumači ih u svjetlu Evanđelja... Treba, dakle, upoznati i shvatiti svijet u kojem živimo, njegova očekivanja, težnje i često dramatičan značaj« (GS 4).

Papa u »Centesimus annus« pokušava konkretnije nego prije odgovoriti i na pitanje odgovarajućega gospodarskog sustava. Ne smije se međutim upasti u pogrešku da se na osnovi izdvojenih dijelova enciklike donose odgovarajući zaključci bilo u pozitivnom bilo u negativnom smislu. U svezi s ovim važno je napomenuti da je najnovija socijalna enciklika Ivana Pavla II. iznenađujuće dobro prihvaćena u prvim brojnim reakcijama. To je važno reći i zbog toga što je prethodna socijalna enciklika »Sollicitudo rei socialis« doživjela oštre kritike. Naprotiv, »Centesimus annus« je prema brojnim reakcijama: jasna potvrda slo-

19. Usp. IVAN PAVAO II. *Socijalna skrb. Sollicitudo rei socialis*. Enciklika, Zagreb, KS, Dokumenti 89, 1988. U nastavku upotrebljava se za »Sollicitudo rei socialis« skraćena SRS.

bodnog tržišta; ne spominju se strukture grijeha kao u »Sollicitudo rei socialis«; »Centesimus annus« donosi sržni obrat u socijalnom učenju Crkve; kritičko izjednačavanje između liberalističkog kapitalizma i marksističkog kolektivismu je pokopano; posebno se hvale novi aspekti o gospodarstvu i demokraciji...²⁰

Važno je na ovome mjestu naglasiti da se najnovija socijalna enciklika Ivana Pavla II. razlikuje po načinu izlaganja od prijašnjih socijalnih enciklika. Ona naime ne slijedi klasičan logički stil prijašnjih socijalnih enciklika, tj. da obrađuje pitanje po pitanje.²¹ To je slučaj i s izričajima o gospodarskom sustavu, osobito kapitalizmu, koji se nalaze u različitim dijelovima enciklike.²²

Luigi Lorenzetti, talijanski autor, s pravom konstatira kako je realni socijalizam gubitnik povijesti, ali realni kapitalizam ne može slaviti pobjedu.²³ To je izričito naglašeno i u enciklici »Centesimus annus«, gdje se kaže kako je »neprihvatljiva tvrdnja da poraz takozvanog 'realnog socijalizma' ostavlja kapitalizam kao jedini model ekonomske organizacije« (CA 35). Koji su drugi mogući modeli? Predlaže li Papa neki konkretni model?

Usprkos svim nedostacima i pogreškama socijalnih, gospodarskih i političkih sustava, Crkva u skladu sa svojim socijalnim naukom *suzdržava se* ponuditi neki »vlastiti model«. U tome je jasan stav Drugoga vatikanskog sabora u kojem se kaže da »Crkva po svojem poslanju i po svojoj naravi nije vezana ni uz koji posebni oblik ljudske kulture, niti uz bilo koji politički, ekonomski ili društveni sistem« (GS 42). Pošto je 1987. u »Sollicitudo rei socialis« Papa izjavio da ne donosi neki »treći put« između dva prisutna gospodarska sustava (usp. SRS 68), postavlja se pitanje donosi li najnovija socijalna enciklika »Centesimus annus« ipak nešto novo u tom vidu. Na to pitanje nije lako odgovoriti. Svjestan je toga i dobar poznavatelj društvenog nauka Katoličke Crkve Johannes Schasching, koji kaže da za razliku od prijašnjih socijalnih enciklika »Centesimus annus« »u formuliranju svojih načela ne ostaje kod općenitih izričaja, već teži prema dalekosežnim zaključcima: na području gospodarstva, društva i politike. U tome se sastoji ono stvarno novo u ovoj enciklici. To novo jest odlučujući novi naglasak, ali nije obrat u društvenom nauku Crkve.«²⁴ Ti novi naglasci prisutni su osobito s obzirom na gospodarski sustav. U daljnjem izlaganju pokušat ćemo potražiti te neke nove naglaske.

2.1. Temeljni elementi jednog gospodarskog sustava

»Centesimus annus« ne obrađuje gospodarsku problematiku izdvojeno, već je ugrađuje u sveobuhvatno shvaćanje čovjeka i društva. Gospodarstvo je samo »jedan vid i jedna dimenzija zamršene ljudske djelatnosti. No ako se ona apsolutizira, ako proizvodnja i potrošnja robe, na kraju, zaposjednu središte

20 Usp. J. SCHASCHING, *Unterwegs mit den Menschen. Kommentar zur Enzyklika »Centesimus annus« von Papst Johannes Paul II. Mit dem Text der Enzyklika in überarbeiteter deutscher Übersetzung*, Europaverlag, Wien-Zürich, 1991, str. 90.

21 Opasno je zbog toga temeljne postavke enciklike potkrijepiti s jednim ili nekoliko citata i na osnovi toga donositi određene željene zaključke. Papa u »Centesimus annus« promatra probleme i pitanja u različitim kontekstima i povezanostima, tako da se važnija pitanja provlače kroz različite dijelove enciklike.

22 Usp. *isto*, str. 11.

23 Usp. L. LORENZETTI, *Il capitalismo reale senza avversari*, u: *Rivista di teologia morale* 91 (1991), str. 291.

24 J. SCHASCHING, *nav. dj.*, str. 39.

društvenog života, te postanu jedina vrijednost društva ne podvrgavajući se ničemu drugom, treba tražiti uzrok ne samo i ne toliko u samom ekonomskom sustavu, koliko u činjenici da je sav društveno-kulturni sustav, ignorirajući etičku i religioznu dimenziju, oslabio, te se ograničava sada samo na proizvodnju dobara i usluga. Sve se to može sažeti još jedanput tvrdnjom da je ekonomska sloboda samo element ljudske slobode« (CA 39). U toj perspektivi enciklika sažimlje nekoliko temeljnih elemenata na kojima se može graditi određen gospodarski sustav.²⁵

Prvi temeljni element ili ugaoni kamen jest *privatno vlasništvo*, koje je ograničeno općom namjenom dobara. Enciklika (usp. CA 30) poziva se na »*Gaudium et spes*« kad kaže da i samo »privatno vlasništvo ima po svojoj prirodi također društveni karakter koji se temelji na zakonu opće namjene dobara« (GS 71). U privatnom vlasništvu kao temeljnom stupu gospodarskog poretka ističu se dva vida: sloboda osobe i gospodarska uspješnost. Privatno vlasništvo daje »neophodan prostor za osobnu i obiteljsku samostalnost« i treba ga smatrati »proširenjem ljudske slobode« (CA 30).

Ono potiče veću radinost jer je povezano s individualnim interesom. Osobni interesi nisu za osuditi, jer »gdje se naislno uklanja individualni interes, njegovo mjesto zauzima teški sustav birokratskog nadzora, koji guši vrela inicijative i stvaralaštva« (CA 25).

Gospodarska inicijativa drugi je važan čimbenik u izgradnji gospodarskog sustava. U svezi s tim »*Centesimus annus*« kaže kako upravo »sposobnost da se na vrijeme znaju potrebe drugih ljudi i kombinacije proizvodnih faktora koji su najprikladniji da ih zadovolje jest drugo, važno vrelo bogatstva u modernom društvu« (CA 32). U tom kontekstu za uspješnost ljudskog rada važna je »*sposobnost za inicijativu i poduzetništvo*« (CA 32). Pravo na privatno vlasništvo i gospodarska inicijativa vode tržištu kao trećem temeljnom elementu gospodarstva. Tržišni mehanizmi pružaju »mnoge prednosti: pomažu, između ostalog, da se bolje koriste resursi; potiču razmjenu proizvoda i, prije svega, stavljaju u središte volju i nakanu ljudske osobe što se u ugovoru susreće s voljom i nakanom druge osobe« (CA 40).

Uz tržište je vezan gospodarski uspjeh, izražen kao profit koji je indikator dobrog poslovanja. Zato Crkva »priznaje pravednu funkciju profita kao pokazatelja dobrog poslovanja tvrtke: kad neka tvrtka proizvodi dohodak, to znači da su se na pravi način upotrijebili proizvodni čimbenici i da su dužno zadovoljene odgovarajuće ljudske potrebe« (CA 35).

Da bi nabrojani temeljni stupovi jednog gospodarskog poretka: privatno vlasništvo, gospodarska inicijativa, tržište i profit, koji tvore tržišno gospodarstvo, mogli funkcionirati, potrebna je sigurnost koju daje u pravnim i političkim okvirima *država kao četvrti element* gospodarskog poretka.

U socijalnoj enciklici »*Centesimus annus*« spomenuti temeljni stupovi gospodarskog poretka svjesno su naglašeni i sistematizirani. U tome i jest razlika i *novost* ove socijalne enciklike u odnosu na prijašnje. »*Centesimus annus*« ne ograničava se samo na kritičke upite postojećim gospodarskim sustavima, već sama navodi »konkretne temeljne stupove jednog gospodarskog poretka«. ²⁶

---

25 Temeljne elemente (stupove) kao i gospodarsko-etičke imperATIVE koji slijede donosim prema J. SCHASCHING, *nav. dj.*, str. 40–48.

26 J. SCHASCHING, *nav. dj.*, str. 44.

2.2. Gospodarsko-etički imperativi

Prije spomenuti temeljni elementi jednog gospodarskog poretka mogu zadovoljavajuće funkcionirati ako su vođeni određenim gospodarsko-etičkim imperativima. Prvi imperativ jest *kontrola tržišta*. »Centesimus annus« govori smjelo o slobodnom tržištu na razini nacija i međunarodnih odnosa,²⁷ ali traži da u takvom gospodarskom i društvenom poretku tržište »prikladno nadziru društvene snage i država, tako da jamče zadovoljavanje temeljnih potreba društva« (CA 35).

Drugi imperativ jest *supsidijarna uloga države*. Njezina je uloga u nadziranju ljudskih prava na gospodarskom sektoru subsidijarna, jer na tom polju »prva odgovornost ne pripada državi, nego pojedincima, raznim grupama i društvima na koje se raščlanjuje društvo« (CA 48). Uloga države je stvarati uvjete koji će osigurati prilike za rad i podupirati u momentima krize. Država može zahvatiti kad posebne prilike koče ili sprečavaju razvoj, ali i obavljati zamjenske funkcije »u iznimnim prilikama, kad društveni sketori ili sustavi poduzeća, preslabi ili na putu izgradnje, nisu dorasli svojim zadacima« (CA 48). Ovdje postoji opasnost da država preuzme zadaće koje joj nisu svojstvene i preraste u tzv. »asistencijsku državu«.²⁸

Treći imperativ jest čovjeka *dostojna organizacija rada*. Čovjek u radu ostvaruje svoje ljudsko dostojanstvo, tj. u radu i preko rada postaje više čovjek. Da bi se to moglo ostvariti, radnik treba veći prostor za sudjelovanje u životu poduzeća kako bi mogao koristiti svoju inteligenciju i slobodu. »Cjelovit razvitak ljudske osobe u radu ne protuslovi, nego štoviše, potpomaže veću produktivnost i djelotvornost samoga rada, iako može oslabiti konsolidirane strukture vlasti. Poduzeće se ne smije gledati samo kao 'društvo kapitala'; ono je u isti mah 'društvo osoba'« (CA 43).

Kao četvrti imperativ pojavljuje se *pravedna raspodjela dobara*. Iz bitnih postavki ove enciklike da dobra zemlje moraju služiti svima, a taj se cilj lakše postiže privatnim vlasništvom i tržišnim gospodarstvom nego planiranim gospodarstvom – postavlja se pitanje kako to postići. U ostvarenju tog cilja pokazuju se ograničenja i slabosti tržišta. Ima »kolektivnih i kvalitetnih potreba što ih ne mogu zadovoljiti njegovi mehanizmi; postoje važne ljudske potrebe izvan njegove logike; postoje dobra koja se na temelju vlastite naravi ne mogu i ne smiju prodavati ni kupovati« (CA 40). Kao primjer navode se prirodni okoliš i ljudski okoliš, »održavanje kojih ne mogu jamčiti jednostavni mehanizmi tržišta« (CA 40). Ti mehanizmi ipak »uključuju rizik 'idolatrije' tržišta, koja ne

27 Čini se »da je na razini pojedinih nacija kao i na razini međunarodnih odnosa slobodno tržište najdjelotvornije sredstvo kako bi se smjestilo resurse i djelotvorno odgovorilo na potrebe. To ipak vrijedi samo za one potrebe koje su 'plative', koje se mogu kupiti, i za one resurse koji su 'prodajni', tj. u stanju da postignu odgovarajuću cijenu. No postoje ljudske potrebe koje nisu za tržište« (CA 34).

28 Tzv. »asistencijska država« negativno je okvalificirana u enciklici jer prelazi zadaće koje su državi svojstvene. I na tom području treba vladati načelo subsidijarnosti izraženo u enciklici Pija XI. »Quadragesimo anno« iz 1931. koje prema »Centesimus annus« glasi: »društvo višega reda ne smije se miješati u unutarnji život društva nižega reda lišavajući ga njegovih nadležnosti, nego mu mora, naprotiv, pomagati u slučaju nužde te mu pomoći da uskladi svoje djelovanje s djelovanjem drugih društvenih komponenata u vidu zajedničkog dobra« (CA 48).

zna da postoje dobra što po svojoj naravi nisu i ne mogu biti jednostavno roba« (CA 40).

»Centesimus annus« vidi ograničenja i slabosti tržišta ponaosob u odnosu na one koji nemaju pristup na tržište: izrabljivani, nezaposleni, većina stanovnika »trećeg svijeta«, starci i tzv. »četvrti svijet« (usp. CA 33). »Ni položaj žene u takvim prilikama nije nipošto lak« (CA 33).

Tim ljudima treba pomoći, jer postoje temeljne ljudske potrebe koje nisu za tržište. Prije logike razmjene »jednakih vrijednosti i oblika pravde koji su joj vlastiti postoji nešto što se duguje čovjeku zato što je čovjek snagom njegova eminentnog dostojanstva« (CA 34). Za ove ne vrijedi »logika tržišta«, i to je jedan od razloga zašto gospodarski sustav mora biti promatran u odnosu na društveni sustav i sustav vrednota.

2.3. Moralna preobrazba u poduzetničkom gospodarstvu

Ivan Pavao II. uvjeren je da je novo uređenje gospodarskog razvoja nakon sloma komunizma moguće u novom društvenom poretku u kojem će razna otuđenja i nesolidarnosti biti jednako ozbiljno uzeti kao i gospodarska kriza.²⁹ Gospodarska pak kriza ne može se riješiti odvojeno od društvene, tj. od sveobuhvatnog razumijevanja čovjeka i društva. U svezi s tim zanimljiva je analiza društveno-gospodarske situacije nakon drugoga svjetskog rata koju daje enciklika. Nakon rata polovica je europskog kontinenta bila »pala pod vlast komunističke diktature dok se druga polovica organizirala da se brani protiv takve opasnosti« (CA 18). U takvoj situaciji na jednoj i drugoj strani sve je podređeno trci u naoružanju, pa i razvitak vlastitih nacionalnih gospodarstava. U nekim europskim zemljama aktualizira se pozitivan napor oko uspostave demokratskog društva. Razvijaju se mehanizmi slobodnog tržišta, ali pod nadzorom javnosti »koji aktualizira princip zajedničke namjene dobara« (CA 19). Marksizmu se pokušava suprotstaviti na gospodarsko-društvenom području na dva načina. Prvi, izgradnja sustava »nacionalne sigurnosti« koji nastoji sačuvati vlastite narode od opasnosti komunizma na taj način da jača snagu države, ali uz veliki rizik da razori »slobodu i one vrijednosti osobe u ime kojih se valja oduprijeti marksizmu« (CA 19). Drugi, oduprijeti se marksizmu na terenu pukog materijalizma, »pokazujući kako društvo slobodnog tržišta može postići bolje zadovoljavanje ljudskih i materijalnih potreba od onoga što ih pruža komunizam, ali isto tako isključuje duhovne vrijednosti« (CA 19). Ovo je kritika kapitalizma koji svodi čovjeka na sferu gospodarstva i zadovoljavanje materijalnih potreba.

Godina 1989. povijesni je preokret u odnosu snaga u Europi koji je označen padom komunističkih režima u Srednjoj i Istočnoj Europi. Neki od uzroka pada tih tlačiteljskih režima jesu: povreda prava rada (na to je upozorio radnički pokret u ime solidarnosti u Poljskoj); nedjelotvornost gospodarskog sustava, koji se ne može promatrati samo kao tehničko pitanje, nego »daleko više kao posljedicu kršenja ljudskih prava na inicijativu, na vlasništvo i na slobodu u ekonomskom sektoru« (CA 24). Način na koji su se dogodile promjene u Srednjoj i Istočnoj Europi, kao i uspjeh protiv protivnika koji je bio uvjeren da ga ne vežu moralna načela, opomena je onima »koji bi u ime političkog realizma htjeli izbaciti iz političke arene pravo i moral« (CA 25).

²⁹ Usp. J. SCHASCHING, *nav. dj.*, str. 57.

Promjene koje su se dogodile u Europi nisu izbrisale opasnost izbijanja teških sukoba, jer su se nagomilale mnoge mržnje i neprijateljstva. Stoga neposredno prije izbijanja nametnutog rata Hrvatskoj i strahota koje smo proživljavali prošlih mjeseci znakovito zvuče riječi Ivana Pavla II. u socijalnoj enciklici »Centesimus annus«: »No potrebni su konkretni koraci da se stvore ili učvrste međunarodne strukture koje bi bile kadre intervenirati prikladnom prosudbom u sukobima što se rađaju između nacija, tako da svaka od njih može ostvariti svoja prava te postići pravedan dogovor i miran sklad s pravima drugih. Sve je to posebno potrebno europskim nacijama, jer su međusobno usko povezane vezom zajedničke kulture i tisućljetne povijesti« (CA 27).

Teško je reći u kojoj je mjeri Papa mogao unaprijed pretpostaviti što će se na ovim prostorima dogoditi. Ipak ovaj tekst pomaže objasniti veoma aktivnu ulogu Svete Stolice oko priznavanja suverenosti Republike Hrvatske i Republike Slovenije.

Ivan Pavao II. u »Centesimus annus« konstatira kako je za obnovu Europe potreban »velik napor oko ponovne moralne i ekonomske izgradnje zemalja koje su napustile komunizam« (CA 27). I to zbog toga jer su za dugo vrijeme »najelementarniji ekonomski odnosi bili iskrivljeni, također umrtvljene kreposti vezane za ekonomski sektor, kao što su istinitost, mogućnost povjerenja, radinost« (CA 27). Neke europske zemlje naći će se u određenom smislu u pravom poratnom stanju. Za njihovu obnovu potrebna je pomoć solidarnog napora drugih nacija, premda te zemlje moraju biti prvi stvaraoci vlastitog razvitka. Pomoć drugih, osobito zapadnoeuropskih zemalja, odgovara dugu pravednosti a s druge strane interesu i općem dobru Europe (usp. CA 28).

Općenito uzevši možemo reći da je gotovo začuđujuće koliku važnost enciklika »Centesimus annus« pridaje gospodarskom čimbeniku. Ekonomsko je mjesto gdje je u igri čovjekovo očovječenje ili raščovječenje. U tom kontekstu predlaže se velika gospodarska i etička reforma.³⁰ Veoma je važno pitanje: koji gospodarski sustav može biti postavljen kao temelj novom socijalnom porretku?

Pošto je propao model komunističkog kolektivismu, »Centesimus annus« upućuje snažnu kritiku onom kapitalističkom gospodarskom sustavu u kojem kapital gospoduje nad čovjekom. Ima poduzeća u kojima: »su ekonomski računi u redu, a da su u isti mah ljudi, koji čine najdragocijeniji posjed tvrtke, poniženi i povrijeđeni u svojem dostojanstvu« (CA 35). Upravo zbog takvih zloupotreba enciklika traži da u tom procesu budu djelotvorne društvene snage i država. Utjecaj društvenih snaga i države temeljan je za socijalno obvezujuće gospodarstvo. »Centesimus annus« govori pozitivno o onom obliku kapitalizma koji gleda pozitivnu ulogu poduzetništva, tržišta, privatnog vlasništva... u kojem čovjek ostvaruje svoje dostojanstvo i u kojem su etički zahtjevi ugrađeni u gospodarske zakonitosti. Takav gospodarski sustav enciklika naziva »poduzetničko gospodarstvo« ili »tržišno gospodarstvo« ili »slobodno gospodarstvo« (usp. CA 42). Čini se da upravo u tom kontekstu valja tražiti dodirne točke između aktualne diskusije o etičkom čimbeniku u gospodarstvu i najnovije socijalne enciklike. Rasprava vođena u poslovnom svijetu pod raznim nazivima: etika gospodarstva, etika poduzetništva, »Business Ethics« u svakom slučaju je veliki »znak vremena« koji je sadašnji Papa navrijeme uočio.

30 Usp. L. LORENZETTI, *nav. dj.*, str. 292–293.

Luigi Lorenzetti pita se: »Postoji li možda nespojivost između morala i gospodarstva? Tako da birajući jedan termin znači žrtvovati drugi? 'Ako želiš uspjeh, moraš zatvoriti jedno oko prema pravедnosti.'« Odgovarajući kaže: »'Centesimus annus' govori na nov način o odnosu gospodarstvo-etika: moral ne samo da nije zapreka uspješnosti, nego sama uspješnost je u opasnosti ako se ne ostvaruje prema moralnim pravilima.«³¹ U takvoj viziji gospodarskog sustava bitno mjesto zauzima čovjek pojedinac u svojem ljudskom dostojanstvu, ali su isto tako važni i međuljudski odnosi u poduzeću, u pogonu, općenito na radnome mjestu. Novi moment u socijalnoj enciklici »Centesimus annus« jest da su po *prvi put nabrojene i kreposti poduzetništva*. U kontekstu radnih zajednica kojima čovjek djeluje govori se o važnim krepostima, »kao mar-nost, radinost, razboritost u preuzimanju rizika, dostojnost povjerenja i vjernost u međuljudskim odnosima, snaga u provedbi teških i bolnih odluka, ali nužnih za zajednički rad poduzeća i da se prevladaju nadošle nevolje« (CA 32).

Poštujući te kreposti humanizira se poduzeće i čitavo gospodarstvo. A ostvarenje toga moguće je u modernom poduzetničkom gospodarstvu koje, prema Ivanu Pavlu II, sadrži pozitivne vidove, »korijen kojih jest sloboda osobe, koja se izražava na ekonomskom polju kao i na toliko drugih područja« (CA 32).

3. BUDUĆNOST GOSPODARSTVA U HRVATSKOJ DRŽAVI

Uz opću duhovnu i moralnu obnovu, ali i unutar tih, za mladu je hrvatsku državu od bitne važnosti pitanje gospodarske obnove. Nametnuti rat zaustavio je započetu diskusiju o toj problematici. Ne ulazeći u konkretne prijedloge i postupke, želio bih naglasiti važnost etičkog elementa za ispravan i pravedan gospodarski razvoj. U tome nam, s jedne strane, treba pomoći aktualna etičko-gospodarska diskusija na Zapadu, a s druge strane, bit će od velike koristi za sve uzeti u obzir spomenute postavke najnovije socijalne enciklike »Centesimus annus«. Trebat će i jedno i drugo primijeniti na konkretne naše prilike, što neće biti lako.

Jedna od glavnih opasnosti bit će nestrpljivost građana Hrvatske koji će tražiti brzi oporavak, i to osobito u materijalnom smislu. Na to u širem kontekstu Srednje i Istočne Europe upozorava Ivan Pavao II. kad poziva na strpljivu materijalnu i moralnu rekonstrukciju, »dok narodi iscrpljeni dugim nestašicama traže od svojih vlada opipljive i neposredne rezultate blagostanja i odgovarajuće zadovoljavanje svojih zakonitih težnji« (CA 27). Nestrpljivost bi mogla biti uzrok veoma opasnog opredjeljenja za »gospodarski uspjeh pod svaku cijenu«, tj. za relativno brzi materijalni oporavak, a da se ne povede dovoljno računa o dostojanstvu čovjeka kao osobe, da se zanemari u poslovnom svijetu sve više naglašavana uloga čovjeka koji vodi trajnom uspjehu jednog poduzeća. Ili kako to kaže »Centesimus annus«; »Poduzeće se ne smije gledati samo kao 'društvo kapitala'; ono je u isti mah 'društvo osoba'« (CA 43).

Usprkos tomu što je velikim dijelom razorena domovina, treba voditi računa o zaštiti čovjekove okoline. Ekološko pitanje, koje bi moglo zbog želje za što bržim gospodarskim razvojem doći u drugi plan, veoma je važno i zbog

31 *Isto*, str. 294.

uključenja hrvatskoga gospodarstva u europske i svjetske tokove. U strpljivoj gospodarskoj i moralnoj obnovi važna je uloga društvenih snaga i države. No, kako postoji opasnost od prevelikog zahvata države na gospodarsko područje, treba reći da najnovija enciklika Ivana Pavla II. upućuje na jedino ispravnu ulogu države, koja je supsidijarne naravi (usp. CA 48).

U diskusiji oko pretvorbe privatnog vlasništva valja ukazivati na socijalnu dimenziju vlasništva, a u raspravama oko »slobodnog tržišta« od velike je važnosti da tržište nadziru društvene snage i država (usp. CA 35), da ne prevlada rizik »idolatrije tržišta« (usp. CA 40), kako bi mogle biti zadovoljene potrebe onih koji nemaju pristup na tržište: starci, nezaposleni, izrabljivani.

Veliko polje zalaganja i borbe u ime pravde očekuje se od sindikata (usp. CA 35).

Uloga religije i osobito Katoličke Crkve bit će od velike važnosti za moralnu ali i gospodarsku obnovu u Hrvatskoj, jer Crkva »promiče kvalitet ljudskih ponašanja koji podržavaju kulturu mira protiv modela koji utapaju čovjeka u masi ne priznavajući ulogu njegove inicijative i slobode, nego vide njegovu veličinu u umijeću sukoba i rata« (CA 51). Crkva u Hrvatskoj zastupa je i u bivšem komunističkom sistemu kulturu mira i pravde, i tako je postala moralna snaga s *nezamjenljivom* ulogom u borbi za mir i slobodu na ovim nikad mirnim prostorima kao i na putu prema međunarodnom priznanju Republike Hrvatske. Može se očekivati da će Katolička Crkva u Hrvatskoj mudro i dalekovidno u svojim kompetencijama i dalje sudjelovati u moralnoj i gospodarskoj obnovi Hrvatske.

4. UMJESTO ZAKLJUČKA

Za uspješnost obnove naše domovine od bitne je važnosti koji će gospodarski model izabrati mlada hrvatska država i hoće li ona djelotvorno ugraditi etičke elemente u taj odabrani gospodarski sustav?

Drugi, ne manje važan čimbenik, jest način na koji će biti organizirani odnosi u jednom poduzeću: međuljudski odnosi ali i odnos radnika prema radu, imovini, kupcima kao i odnosi poslodavca prema radnicima i poslovnim partnerima. Upravo u tim odnosima prisutno je u većoj ili manjoj mjeri nemoralno, odnosno neetičko poslovanje i ponašanje. Možda se nije nigdje tako »ustalio 'granični moral' kao u gospodarskom životu. To praktički znači: ide se upravo do granice krivičnoga i nešto se smatra moralno opravdanim dotle dok ne dođe u sukob s krivičnim zakonom.«³² Kako zakonodavac ne može sve staviti pod krivični zakon, već samo one krupne oblike neetičkih ponašanja, ova granica često se prekoračuje. To je na vidljiv način dolazilo do izražaja u prijašnjem sistemu. Prisjetimo se podmićivanja, prikrivenih ili otvorenih oblika ucjenjivanja (npr. ako ne udeš u Partiju, ne možeš napredovati...), nepravednog prisvajanja tuđe imovine (odvesti kamion pijeska ili cementa umjesto na gradilište nekom »šefu« za vikendicu...), pritajivanja poreza ili davanja koja sam obvezan nekoj ustanovi ili pak državi.

U neetička ponašanja ubrajaju se i ona veća ili manja otuđivanja imovine od strane radnika u tvornicama i trgovinama... koja imaju izravni utjecaj na

32 B. HÄRING, *nav. dj.*, str. 410.

obiteljski život, osobito odgoj djece (npr. roditelji su si mogli dopustiti da donesu kući dio otuđene, u biti, ukradene imovine sa svojega radnog mjesta i o tome razgovarati pred djecom, a djecu su istodobno poučavali da se ne smije krasti i kažnjavali ih zbog možebitne krađe...).

S ostatkom takvog mentaliteta, komu treba pridodati i »duhovnu prazninu« koju je uzrokovao ateizam (usp. CA 24), potrebno je suočiti se u gospodarskoj i moralnoj obnovi koja je pred nama.

Etički odgoj na svim razinama bitna je pretpostavka za funkcioniranje željenoga gospodarskog sustava. Iz procesa duhovne i moralne preobrazbe nitko nije izuzet, naprotiv, svatko je pozvan pridonijeti svoj nezamjenjivi udio počevši od Crkve, škole, društva općenito do obitelji i svakog pojedinca. Zato je »nužno i hitno *veliko odgojno i kulturno djelo* koje će obuhvatiti odgoj potrošača za odgovornu upotrebu njihove sposobnosti izbora, oblikovanje visokog smisla odgovornosti među proizvođačima i, pogotovo, među profesionalcima masovnih komunikacija, uz također nužan zahvat javnih vlasti« (CA 36).